

СЪЩНОСТ И СИСТЕМА НА КОНСТИТУЦИОННАТА АКСИОЛОГИЯ

гл. ас. д-р Мартин Белов

Summary: Nature and System of Constitutional Axiology

This paper is devoted to the constitutional axiology defined as a theory for the constitutional principles and constitutional values, as a legal institutionalization of the social value consensus and as a practical application of such constitutionalized morality by the subjects of the constitutional law. The constitutional axiology is presented as an open and non-autonomous system. It is open to the meta-legal normative systems and thus is dependent on their normative concepts and paradigms. The network relations between the fundamental constitutional principles and values are paralleled by the hierarchical relations between them and the sector specific principles and values. Last but not least the relationship between the axiology of the national constitutional law and the axiology of the supranational constitutionalism is discussed.

Key Words: *Axiology, Constitutional Conflict, Constitutional Consensus, Constitutional Principles, Constitutional Values, Hierarchy, Public Morality, System.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Конституционната аксиология е обобщаващо понятие за ценностния порядък, заложен в конституцията и установен като ценностен фундамент на определена политическа общност. Конституционната аксиология се състои от ценности и принципи, които са частично системно свързани. Това е така, защото между повечето от тях съществува системна връзка на взаимна зависимост.

Редица от конституционните принципи и ценности са взаимни гаранции едни за други и изпълняват функциите на фонові предпоставки за успешната им съвкупна реализация⁴⁹⁶. Така например, демократичната държава с представително управление е практически невъзможна без политически плурализъм и разделение на властите. Народният суверенитет е предпоставка за демократичната държава. Хуманизмът и толерантността са взаимно насърчаващи и поддържащи се ценности, базирани върху близки ключови нормативни идеологии, създадени през епохата на Модерността. Определени аспекти на равенството и справедливостта са гаранции и предпоставки за правовата и социалната държава.

Същевременно обаче има и някои хипотези, при които конституционните ценности и принципи могат да не се намират в системна връзка и дори да са антагонистични. Формалното равенство и процедурната справедливост могат да бъдат гаранция за правовата държава, но пречка за социалната държава. Освен това, правовата и демократичната държава могат да влизат в колизия по отношение на начина на конструиране на патронажната власт⁴⁹⁷ спрямо магистратите и администрацията, състоящо се в изолирането им от пряк демократичен контрол чрез

⁴⁹⁶ Е. Танчев посочва, че „всеки един конституционен принцип е съвместим с останалите, доколкото всеки от тях следва да се разглежда като предпоставка за останалите в контекста на конституционното управление“. Вж. ТАНЧЕВ, Е. *Въведение в конституционното право*. Сиби, София, 2003, с. 257.

⁴⁹⁷ За патронажната власт вж. БЕЛОВ, М. *Конституционноправни същност и типология на патронажната власт*. В: Юбилеен сборник „20 години департамент „Право“ на НБУ“. Феня, София, 2011.

избор и отзоваване за сметка на гарантиране на безпартийност, професионализъм и неутралност.

Някои основополагащи принципи на съвременното конституционно право всъщност се състоят от концепции, които в историята на идеите са съществували разделно и дори са били антагонистични една спрямо друга. Това важи например за представителната демокрация, която е продукт на иновативното за времето си и донякъде изкуствено съчетаване през XVIII в. и XIX в. на елитистката концепция за представителството, прилагана дотогава основно за легитимиране на властта на монарсите, на църквата и на гилдийните олигархии, с радикалната идея за демокрацията като управление на всички⁴⁹⁸.

Все пак, конституционните принципи и донякъде конституционните ценности представляват система. Това е така, защото обичайно те са *израз на обща концепция за ценностния порядък на добре устроеното общество*, на конституционна философия, която цели установяване на определени ценностни стожери и приоритети за сметка на отстраняването на други алтернативни концепции за ценностните измерения на съвместното конституционно базирано политико-социално съществуване. Също така, в европейския конституционализъм са се утвърдили няколко основни принципи и ценности, които в хода на конституционната история са били *конструирани, усъвършенствани и адаптирани* от теорията, от конституционния и текущия законодател, от съдилищата и конституционните юрисдикции и от всички конституционни вето актьори⁴⁹⁹ по такъв начин, че да станат *поне в основни линии системно свързани*. Това ядро от конституционни ценности и принципи формира *ценностния консенсус*⁵⁰⁰ в европейския конституционализъм.

Разбира се, *това не е някакъв еднопосочен процес на системно свързване*. Има няколко ключови исторически момента, в които в конституционната аксиология се враждат нови ценности и принципи, които изместват старите или пък ги променят значително. Така например, принципът на социалната държава води до значителна промяна на принципите на либералната пазарна икономика и либералната държава, прилагани в техния чист вид. Нововъзникващият принцип на балансирания бюджет или формулиран по-широко – на устойчивото финансово управление, предизвиква съществени изменения в социалната държава. Също така, с появата на разделението на властите и политическия плурализъм принципът на суверенитета търпи видими модификации и трансформации. В определен момент от количествени те се превръщат в качествени и водят до замяната на монархическия с националния и на националния с народния суверенитет.

Системата на *основните* конституционните ценности и принципи е *нейерархична*. Между конституционните принципи, по които в теорията съществува консенсус, че са *основни*, както и между конституционните ценности не съществуват отношения на завинаги предопределено предимство, нито ясен примат⁵⁰¹. По-скоро те взаимно се допълват и гарантират, като в отделни случаи се стига и до конкуренция и колизия. От гледище на конституционната онтология и телеология, т. е. на учението за произхода и целите на конституцията, може да изглежда, че дадени принципи и ценности все пак имат примат над останалите.

⁴⁹⁸ Вж. VIEIRA, B. *Runciman Representation*. Cambridge, Polity Press, 2008, p. 29 and the following.

⁴⁹⁹ За понятието „вето актьор“ и теорията на вето актьорите вж. TSEBELIS, G. *Veto Players. How Political Institutions Work*. Princeton/New York, Russell Sage Foundation/Princeton University Press, 2002.

⁵⁰⁰ За ценностния консенсус вж. БЕЛОВ, М. *Същност и типология на конституционния консенсус*. В: Киров, Пл. (съст.) *Национални и европейски измерения на съвременния конституционализъм*. Втори том. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2010, с. 191 и сл.

⁵⁰¹ Според Е. Танчев „нито един от принципите не е абсолютна категория, между тях не следва да се търси йерархическа съподчиненост“. Вж. ТАНЧЕВ, Е. *Цит.съч.*, с. 257.

В онтологичен план е логично да се предположи, че принципът на суверенитета има изначална валидност, която предопределя съществуването и вида на останалите конституционни принципи, а оттам и дизайна на цялата конституционна аксиология. Наистина не е ли очевидно, че суверенът може да предвиди система с единство или разделение на властите, с чист либерален капитализъм или със социална пазарна икономика и т. н.?

Въпреки привидния „здрав разум“ зад подобни разсъждения, те все пак не са верни. Защото в съвременните полицентрични, вертикално и хоризонтално свързани по многообразен начин общества рядко може да се открие един единствен фактически, а не презумптивен и нормативен суверен по начина, по който това е изглеждало възможно в периода до края на XIX в. и началото на XX в. Монарси има, но дали те царуват? Нацията като умерено елитистка политическа конструкция изчезна след премахването на цензовете, а кой точно може достоверно да претендира, че е народът в неговата цялост? Дори британският парламент търпи ограниченията, следващи от примата на правото на Европейския съюз. Наред с това се наблюдава тематично и субектно плурализиране на суверенитета. То се състои в неговото споделено или конкурентно упражняване от различни субекти на глобалното управление.

Следователно може да се окаже, че принципите на политическия плурализъм, на разделието на властите и на демократичната държава имат определящо влияние върху принципа на суверенитета, като влияят върху това кой е суверен и как може да упражнява суверенитета си. Често пъти конституцията е наистина обществен договор⁵⁰², при това не защото това е етически по-правилната и желателната концепция, а именно поради множествеността на претендиращите за способност за взимане на фундаменталното политическо решение⁵⁰³ субекти. Обичайно силите, водещи до конституционен момент⁵⁰⁴ и конституционна промяна, се зараждат и конфигурират в старата система⁵⁰⁵ и на базата на евентуалното отрицание или пък критично преутвърждаване на конституционната аксиология на предходната конституция. Ето как суверенитетът вече не може да бъде обяснен единствено с директни йерархични схеми от типа на волево-заповедната теория на Дж. Остин⁵⁰⁶ или на политическия децизионизъм на К. Шмит⁵⁰⁷.

В телеологичен план е възможно да претендираме, че определена ценност или принцип е по-основополагащ от другите. Твърдението за необходимостта на примата на ценност или принцип над останалите основни ценности и принципи обаче е по-скоро етически или политическо, а не толкова юридическо. То се основава на отдаване на аргументирано предпочитание от теорията, гражданите, политическия елит или дори на конституционния съд или друг съд, но не и на неизбежното правно и логическо върховенство на дадената ценност или принцип.

⁵⁰² За теориите за конституцията като обществен договор вж. ТАНЧЕВ, Е., Цит. съч., с. 161 и сл. За конституцията като и фундаментално политическо решение вж. SCHMITT, C. *Verfassungslehre*. Duncker&Humblot, Berlin, 1970.

⁵⁰³ За фундаменталното политическо решение вж. SCHMITT, C. Op. cit.

⁵⁰⁴ Повече за „конституционния момент“ вж. ACKERMAN, B. *We the People*. Foundations. Belknap Press, 1993, CHOUDHRY, S. *Ackerman's Higher Lawmaking in Comparative Constitutional Perspective: Constitutional Moments as Constitutional Failures?* In: ICON, vol. 6, number 2, 2008, p. 193 – 230, WALKER, N. *After the Constitutional Moment*. In: Pernice, I., M. Maduro (eds.) *A Constitution for the European Union: First Comments on the 2003 Draft of the European Convention*. Baden-Baden: Nomos, 2004.

⁵⁰⁵ Вж. SASSEN, S. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton University Press, Princeton, 2006, p. 7 and the following.

⁵⁰⁶ Вж. AUSTIN, J. *The Province of Jurisprudence Determined*. London, 1832.

⁵⁰⁷ Вж. SCHMITT, C. Op. cit.

Така например, в немския конституционализъм е утвърдено разбирането за примата на човешкото достойнство. То е обяснимо в контекста на реактивността и рефлексивността⁵⁰⁸ на Основния закон на ФРГ спрямо нацисткия режим и в стремежа му да установи един кантиански режим с водеща роля на хуманизма и етическия персонализъм. Човешкото достойнство обаче няма подобен примат в повечето други конституционни системи, въпреки че почти винаги под една или друга форма е част от фундаменталния конституционен консенсус и от конституционната аксиология и заема важно място в тях.

Също така, можем да твърдим, че социалната държава е от голямо значение за справедливостта, равенството, хуманизма и развитието на личността и обществото или пък обратно, да считаме, че чистият либерализъм е ключ към разгръщането на креативните сили на индивида и обществото. Това са твърдения, които могат да бъдат оправдани от етическа, философска, политическа или икономическа гледна точка, но нито са универсално валидни и легитимни, нито пък им се следва някакъв юридически примат.

Йерархия, обаче, има между основните конституционни ценности и принципи, от една страна, и *секторните конституционни принципи*, от друга. Основните конституционни ценности и принципи *предопределят* същността, съдържанието и функциите на доразвиващите ги принципи в отделните съдържателно обособени части на конституцията⁵⁰⁹. Така например, равенството като *основна* конституционна ценност бива доразвито като *секторна* ценност в областта на изборителното право и конституционните основи на съдебния процес, а понякога и в икономическата конституция⁵¹⁰. Така фундаменталната ценност „равенство“ се превръща в изборително равенство, процесуално равенство и икономическа и пазарна равнопоставеност. Справедливостта на свой ред влияе върху конституционните основи на съдебния процес и върху икономическата конституция, но също така и върху уредбата на правата на човека. Това е така, защото справедливият съдебен процес и социалната справедливост са производни категории от общата конституционна ценност „справедливост“. Принципът на политическия плурализъм пък оказва въздействие върху принципите на партийното, изборителното и парламентарното право, както и върху политическите права на човека. Той дефинира пределите на конституционно допустимия политически конфликт и чрез основните политически права и секторните принципи на политическия живот очертава пределите на конституционно толерираното политическо многообразие.

Всъщност задачата на основните конституционни ценности и принципи е да трасират насоките на регламентация на конституционните правоотношения от секторните конституционни ценности и принципи и от конституционните норми. Основните конституционни ценности и принципи се доразвиват и декомпонират в отделните конституционни дялове чрез секторните конституционни ценности и принципи. И обратно, системата от секторни принципи би трябвало по логически непротиворечив и функционално адекватен начин да може да бъде подведена под общите конституционни ценности и принципи.

⁵⁰⁸ За реактивните конституции вж. ТАНЧЕВ, Е. Цит. съч., с. 198. За рефлексивността и реактивността на конституциите вж. BELOV, M. *Establishment of Modern Constitutional Principles in Bulgaria. The Tarnovo Constitution of 1879*. In: Stolleis, M. (Hrsg.) *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*. Band I. Rumänien, Bulgarien, Griechenland. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2015, p. 893 and the following.

⁵⁰⁹ Вж. и СТОЙЧЕВ, Ст. *Конституционно право*. Сиела, София, 2002, с. 93.

⁵¹⁰ За икономическата конституция вж. GUTMANN, G., W. KLEIN, S. PARASKEWOPOULOS. *Winter Die Wirtschaftsverfassung der Bundesrepublik Deutschland*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1976.

Ако спрем дотук, оставаме в аналитичното поле на теорията на юриспруденцията на понятията, развита за целите на частното право в края на XIX в. и началото на XX в. Проблемът обаче е там, че конституционното право не може да се редуцира до „смятане с понятия“, както гласи един от постулатите на тази теория, тъй като то е следствие от политически компромиси, скрити или явни ценностни констелации и балансиране на интереси, користни и безкористни битки за власт и признание. Следователно *конституционните ценности и принципи*, били те общи или секторни, *не са политически и социално неутрални*⁵¹¹. Те не са никакви логически конструкции, които по непротиворечив и почти математически начин да се напасват, подвеждат една под друга и реконструират. Напротив, логическият и правен абсурд, устойчиво вграден в конституцията и в нейната аксиологична схема, понякога, макар и в редки случаи, е индикатор за работещ политически компромис.

Ето защо, считаме, че *систематизирането* на основните конституционни ценности и принципи и *йерархизирането* им на основни и секторни е полезно от епистемологична и дидактична гледна точка. То обаче в никакъв случай не бива да се абсолютизира, защото тогава би се превърнало в неработеща конструкция и в догма, създадена вън от политическата и социална логика, която всъщност движи конституционното право.

Междинният извод, който следва отново да се подчертае, е, че в конституционната аксиология има *йерархия между основните и секторните конституционни ценности и принципи, но не и между самите основни ценности и принципи*. Освен това *ценностите и принципите, заложене в конституцията, независимо дали са основни или секторни, имат върховенство над ценностите и принципите, съдържащи се в други източници на конституционното право*. Това следва от върховенството на учредителната над учредените власти, респ. от примата на волята на конституционния законодател над волята на текущия законодател и на съдилищата.

Системата на конституционни ценности и принципи е *отворена и неавтономна* система. Тя е *отворена към метаюридически нормативни системи* – етика, морал, религия, икономика и др. Тя е и *свързващото звено* между правото и тези метаюридически нормативни системи. Следователно системата на конституционни ценности и принципи е силно зависима от понятията, концепциите, парадигмите, идеите и аргументите, съдържащи се в тези метаюридически нормативни системи. Ето защо тя е *неавтономна* система и не се подчинява на някаква своя иманентна вътрешна логика вън от основополагащите конструктивни връзки, които позволяват съвкупното им и като цяло хармонично функциониране. Системата на конституционните ценности и принципи е *зависима още и от социалната и политическата прагматика*, т. е. от начина, по който конституционните вето актьори – граждани, субекти на публичността и титуляри на държавни институции, моделират в хода на социалния живот и политическия процес практическото измерение на конституционната аксиология.

Аксиология съществува във всяка една правна система с конституционен или квазиконституционен характер – национална държава, федерирана единица или система с наднационален конституционализъм като Европейския съюз или с елементи на отраслова конституционализация, например в областта на правата на човека, като Съвета на Европа и може би отчасти Организацията на обединените нации.

Следователно *аксиологията не е запазена само за конституционното право на националната държава*. Тя се среща и в наднационалния конституционализъм. Това е така, защото всички политико-правни системи, които целят *трайно обединение на хора*

⁵¹¹ В този смисъл вж. и СТОЙЧЕВ, Ст. Цит.сч., с. 93.

въз основа на споделени ценности и принципи, т. е. на поне минимален *ценностен консенсус*, по необходимост развиват *фундаментална политическа идеология*, която често се превръща в *конституционна по своя характер*. Тя е конституционна, защото засяга ядрото на фиксирания ценностния порядък в актове с върховенство в рамките на определена правна система. Дори и да разглеждаме наднационалния конституционализъм не от федералистка, а от плуралистична перспектива⁵¹² отново неговата аксиология е с конституционен характер, тъй като тя фактически има или поне нормативно претендира да има определящо значение за фундаменталния ценностен консенсус в полицентрично взаимоотношващите и политически интегрирани общности, които са обект на регулативно въздействие.

В един по-широк смисъл квазиконституционна аксиология могат да имат и международни актове в областта на правата на човека. Конституционният елемент тук се състои не в наличието на истинска конституция, а в уредбата на материя, която обичайно е обект на регламентация от конституциите и която влияе върху конституционните правоотношения и националния конституционализъм, например чрез установяване на стандарти за рецепция в областта на човешките права и свободи.

Възниква въпросът след като ценности и принципи с конституционен характер могат да се открият както в текста на самата конституция, така и в останалите източници на конституционното право, а също и в наднационални конституционни, квазиконституционни и международноправни актове, то *можем ли да използваме термина „конституционна аксиология“ за всички тях?* В един широк смисъл това би било възможно. Все пак, с оглед на постигане на по-голяма понятийна прецизност, изразяваща се в придаване на самостоятелна обяснителна сила на термините относно тези три типа системи от ценности и принципи, би било по-добре да се прави разграничение между *конституционна аксиология*, *квазиконституционна аксиология* и *аксиология на конституционното право*.

Конституционната аксиология се изгражда от ценностите и принципите, заложи в самата конституция, независимо дали е кодифицирана или некодифицирана. Това е така, защото повечето некодифицирани конституции притежават формално върховенство, което ги отличава от останалите източници на конституционното право. Разбира се, при неписаните конституции⁵¹³ е много трудно да се отграничи конституционната аксиология от аксиологията, заложи в цялото конституционно право, тъй като те включват актове с различен ранг и формални характеристики.

Квазиконституционната аксиология е аксиологията, заложи в международни актове, които уреждат отношения с конституционен характер, но нямат формалните и част от останалите съдържателни характеристики на конституция. Така например, ценностите и принципите, които се включват в ключовите актове на ООН в областта на правата на човека – Всеобщата декларация за правата на човека, Международния пакт за граждански и политически права и Международния пакт за икономически, социални и културни права или в Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи на Съвета на Европа съдържат квазиконституционна аксиология. Тя

⁵¹² За разликите между федералистката перспектива, олицетворявана например от теориите за многостепенния конституционализъм и многостепенното управление и плуралистичната перспектива на теорията на конституционния плурализъм вж. MACCORMICK, N. *Questioning Sovereignty: Law, State and Nation in the European Commonwealth*. Oxford University Press, Oxford, 2002; MADURO, M. *Three Claims of Constitutional Pluralism*. In: Avbelj, M., J. Kombrek (eds.) *Constitutional Pluralism in the European Union and Beyond*. Hart Publishing, Oxford, 2012 и ПЕРНИС, И. *Теория и практика на европейския конституционен съюз*. В: Юбилеен сборник на Департамент „Право“ на НБУ. Издателство на НБУ и Фенея, София, 2006.

⁵¹³ За кодифицираните, некодифицираните, писаните и неписаните конституции вж. ТАНЧЕВ, Е. Цит.съч., с. 183 и сл.

е квазиконституционна и поради още една причина, а именно влиянието им върху националния конституционализъм на държавите, които членуват в тези международни организации. В зависимост от това дали приемаме, че Европейският съюз притежава или не притежава некодифицирана конституция, можем да определим системата от ценности и принципи, заложи в неговото първично право, като конституционна или пък като квазиконституционна аксиология.

Аксиологията на конституционното право пък е едно по-обширно понятие, което има за свое ядро конституционната аксиология, но включва още и уредбата на конституционните ценности и принципи от останалите източници на конституционното право. Тук от особено значение е текущото законодателство (особено органичните закони в страните, в които те съществуват), както и юриспруденцията на конституционните юрисдикции. Значение има и съдебната практика на общите и специализираните съдилища и особено на върховните съдебни инстанции, защото тя показва как изглежда „конституционната аксиология в действие“, пречупена през правосъзнанието на магистратите в качеството им на авторитетни юридически говорители на общността.

Необходимо е да се обърне внимание и на съотношението между конституционната аксиология и аксиологията на конституционното право, от една страна, и общата правна аксиология. Ролята на конституционната аксиология, а като нейно доразвитие и на аксиологията на конституционното право, е да трасира и рамкира основните насоки на развитие на ценностите и принципите на цялата правна система. Върховенството на конституцията създава формалните предпоставки за примата на конституционната аксиология над останалите отраслови правни аксиологии (наказателноправна, гражданскоправна и т. н.) и за възможността тя да служи като критерий за тяхната валидност. В този смисъл, конституционната аксиология служи като насока за текущия законодател при упражняване на нормотворческата функция на държавата, за конституционните юрисдикции при тълкуването на конституцията и осъществяването на контрол за конституционност и за съдилищата, администрацията и останалите правоприлагащи органи, а дори и за гражданите като критерий за оценка на конституционността на тяхното поведение.

Трябва да се има пред вид, обаче, че конституционната аксиология не предопределя напълно, а в определени хипотези дори и в значителна степен същността и системата на отрасловите аксиологии. Конституционни ценности като справедливост и равенство и конституционни принципи като правовата държава са пример за влиянието на конституционната аксиология върху отрасловите правни аксиологии. Същевременно народният суверенитет и разделението на властите са от пряко значение основно за публичните отрасли на правото и имат ограничено регулативно въздействие например върху частното право. Това е така поради няколко причини.

Конституционното право, и в частност конституцията, не уреждат всякакви обществени отношения. Тяхната ключова задача е да създадат правните основи на политиката и чрез т. нар. *секторни конституции* (икономическа, финансова⁵¹⁴ и др.) да уредят тези отраслови проблеми, които имат добавена политическа стойност. Следователно, докато влиянието на конституционната аксиология върху аксиологията на наказателното и наказателно процесуалното право, на административното и финансовото право и на други публични отрасли със съществено политическо значение в широкия смисъл на понятието е съществено, то е далеч по-слабо в областта на частното право.

⁵¹⁴ За финансовата конституция вж. БЕЛОВ, М. *Финансов конституционализъм*. Сибир, София, 2015, с. 33 – 64.

Освен това, факторите, определящи системата на съответната правна аксиология и метаюридическите нормативни или идейни системи, от които тези секторни аксиологии черпят вдъхновение за своя дизайн могат да са различни. Така например, конституционната аксиология е предопределена основно от политическата философия, от етиката, а в някои страни – и от религията като метаюридически нормативни системи. Що се касае до две от секторните конституции – икономическата и финансовата – техните аксиологии са повлияни от политическата икономия и теорията на публичните финанси. Същевременно гражданскоправната аксиология е силно зависима от икономическата теория, но се влияе и от редица философски учения за справедливостта и ефективността.

Конституционната аксиология, квазиконституционната аксиология и аксиологията на конституционното право могат да бъдат *изрично прокламирани* чрез прогласяването на конституционни ценности и принципи или пък да са *имплицитно заложени*⁵¹⁵. В последния случай те се извеждат чрез тълкуване от текста на конституцията, квазиконституционния акт или друг източник на конституционното право. Всъщност в повечето случаи тези аксиологии са заложени както изрично, така и имплицитно. Поради това е необходимо да се изследват систематично конституцията, респ. другите съдържащи ги актове, за наличието на имплицитни ценности и принципи, които са вложени в тях чрез прокламирането на типичните им съставни елементи в правния текст.

Също така, внимателният анализ изисква да не се задоволяваме с простото отбелязване на формалното деклариране на даден принцип или ценност от конституционния, респ. наднационалния или текущия законодател, а да проверим дали той е разгърнат и развит в целия акт чрез типичните си и характерни елементи, както и дали е проведен в текущото законодателство и юриспруденция. Защото може да се окаже, че конституцията и конституционното право всъщност уреждат същественото съдържание и типичните компоненти на принципа и ценността без изрично да ги прокламират. И обратно, тържественото им прогласяване може да не е съпътствано с по-нататъшна и достатъчна институционализация.

Разбира се, това е далеч по-лесно при принципите, отколкото при ценностите. Защото принципите имат типична система от изграждащи ги елементи, докато при ценностите могат да се посочат основни техни характеристики, но те не са в такава степен формализирани, типизирани и систематизирани, както принципите. Въпреки по-голямата флуидност и поливалентност на ценностите и тяхната съществено по-голяма зависимост от субективна интерпретация, все пак, е възможно те да бъдат издирвани и извличани въз основа на типични характеристики и съдържание, макар и по-общи и абстрактни, отколкото принципите. В противен случай, ценностите биха се превърнали в способ за волунтаристична и произволна интерпретация на конституцията и биха застрашили правната сигурност и необходимите формални характеристики на правото като нормативен регулатор.

Конституционната аксиология има *три основни аспекта* и се разпростира в три измерения. Тя е част от *конституционната теория*, от *обективното конституционно право* и от *социалната прагматика*.

На първо място, конституционната аксиология е *обективирания в позитивно право ценностен ред* на дадена правна система. Обективирането на ценностите и принципите става чрез тяхното юридическо признаване и конституционализиране в източниците на конституционното право и в частност в конституцията.

⁵¹⁵ Вж. ТАНЧЕВ, Е. Цит.съч., с. 255.

Следователно конституционната аксиология притежава *позитивноправен аспект*. Той е основание на претенцията за известна обективна, определена, универсално валидна и познаваема същност на конституционните ценности и принципи в качеството им на действащо право с върховенство в конкретната правна система.

Социалните ценности по необходимост имат интересубективен характер. Те трябва да притежават известна еманципация спрямо отделните споделящи ги субекти, за да могат да претендират за общо социално регулативно въздействие. Социалните ценности са свързани с публичния морал и с политическата и социалната култура на гражданите. Някои от тях са споделяни от мнозинството в обществото чрез социални практики, част от които са дискурсивно-речеви⁵¹⁶, други са конклюдентни, а трети са свързани с експлицитно и целенасочено демонстриране на потвърждение посредством социално действие. Това са и основните начини за обективизиране на социалните ценности и за превръщането на част от тях в елементи на ценностния обществен консенсус. Явно е, че тук се касае за социални практики, които не е задължително да имат правна основа или пък да намерят впоследствие правно отражение.

Възможно е обаче част от тези социални ценности, формулирани и изкристализирани чрез експлицитни или имплицитни, речеви или поведенчески практики, да получат впоследствие потвърждение и гаранция чрез уредбата им в правото, в конституционното право и в самата конституция. *Конституционната рефлексия на социално генерирани ценности* може да изпълнява гаранционна функция спрямо тях, да цели легитимирането на установения конституционен и политически режим като базиран на националната или по-общо на социалната традиция или да е насочена към общовалидно изясняване на тяхната същност и съдържание с оглед създаване на възможности за употребата им в юридическата практика.

Обратният процес също е мислим. Възможно е конституционно прогласени ценности да намерят прием в обществото, да започнат системно да се практикуват и спазват и по този начин „правото в книгите“ да бъде трансформирано в „право в действие“. Налагането на обществото на подобни обективни поради конституционноправната си същност ценности може да е следствие от рецепция или трансплантация⁵¹⁷ на ценности от други правни системи – както национални, така и наднационални и международни, а също и да е продукт на конституционно инженерство⁵¹⁸.

Идеята, че конституцията е в състояние да изпълнява ролята на своеобразен *кодекс на публичния морал* чрез утвърждаването от нея конституционна аксиология е твърде претенциозна. Тя се основава на няколко основни предположения.

Първо, конституционният ценностен консенсус би трябвало да съвпада с обществения ценностен консенсус. С други думи, кодифицираните в конституцията ценности и принципи следва да са сходни или дори същите с ценностите и принципите, споделяни от преобладаващата част от обществото. В такъв случай, конституцията или ще бъде напълно дескриптивна, което донякъде обезсмисля значението ѝ на нормативен регулатор, или пък ще е в състояние да наложи напълно спазването на ценностите и принципите, заложи в нея, което е невъзможно в едно плуралистично и демократично общество.

⁵¹⁶ Вж. HABERMAS, J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995 и HABERMAS, J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995.

⁵¹⁷ За правните транспланти вж. WATSON, A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. 2. ed. University of Georgia Press, Athens, Georgia, 1993.

⁵¹⁸ За конституционното инженерство вж. SARTORI, G. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. Macmillan Press, Houndmills, 1994.

Второ, пълното обективиране на ценностите, а още повече пък закрепването им чрез правни разпоредби в конституцията е много сложно да бъде извършено от правно-техническа и езикова гледна точка. Освен това е спорно доколко едно такова обективиране чрез правно формализиране на категории на етиката и морала, а евентуално и на други метаюридически нормативни системи, е логически и практически осъществимо.

Трето, конституционното обективиране на официален морал, който претендира да бъде и обществен морал поставя въпроса доколко по този начин не се ограничава недопустимо степента на ценностен конфликт и на толерирано ценностно различие. Освен това не се ли размива така разликата между право и морал, след като конституционни разпоредби, т. е. част от действащото право, претендират да имат характеристиките на морал, при това официален?

Все пак, конституционният ценностен консенсус и позитивноправното институционализиране на ключовите ценности и принципи на обществото във върховния и основния закон на страната е необходимо. То създава *разпознаваемост на официалните етически параметри на общността*, очертава *периметъра на конституционния ценностен конфликт и конституционния ценностен консенсус* и служи като комплексен и съчетан *критерий за легитимност и легалност* в съответната правна система.

Следователно възможността за съществуване на обективиран ценностен ред под формата на конституционна аксиология трябва да се признае при три условия. Първото от тях се състои в зачитане на възможността за несъгласие и за развитие на дискусия по ценностите без радикално антисистемен характер. Второто условие е да се отчита невъзможността за пълно припокриване на конституционния и социалния ценностен консенсус. Третото условие е да се съзнава несъстоятелността на идеята за общовалиден публичен морал, който да бъде изчерпан от валидната чрез правно институционализиране на конституционна аксиология.

На второ място, конституционната аксиология има и *практическо измерение*. То се състои в начина, по който конституционните ценности и принципи се интерпретират и прилагат от обособени групи от вето актьори – политически елит, магистрати, активно гражданство и др. или от субектите на конституционното право взети в тяхната цялост. Вече бе показан начинът, по който социалният и позитивноправният аспект на конституционната аксиология си взаимодействат.

Следва да се отбележи, че би било полезно да се извършат социологически проучвания, които да покажат доколко конституционната аксиология като такава, т. е. ценностите и принципите на самата действаща конституция или на някоя предходна конституция, влияят върху формирането на социалните схващания и практики на публичния морал. Добре би било да се проблематизира евентуална слабост на формиращата сила на конституционната аксиология върху социалната аксиология и да се изследва при такова положение какви са функциите и значението на конституционните ценности и принципи. Освен това, в случай че някоя конституция в дадена правна система е оказала по-голямо въздействие при оформянето на реалния социален ценностен консенсус, респ. на ценностното правосъзнание, в сравнение с други конституции на същата правна система, то следва да се анализират причините за това. За съжаление, ограниченият обем на настоящето изложение не позволява изследването на социално-емпиричния и практически аспект на конституционната аксиология.

На трето място, конституционната аксиология е *учение за конституционните ценности и принципи*. Всъщност, изначалното значение на понятието „аксиология“ е именно „познание за ценностите“. *Идейно-теоретичният аспект* на конституционната

аксиология се състои в абстрактното конструиране на същността и системата на конституционните ценности и принципи на базата на определени философско-етични схващания и в научния анализ на позитивноправната уредба, на съдебната практика или на начина на възприемане и прилагане на ценностите и принципите от субектите на конституционното право – граждани, институции на публичността или титуляри на органи на публична власт. В този смисъл, конституционната аксиология може да бъде абстрактно-спекулативна теоретизация, да е част от социологически или правно-реалистичен анализ или пък да функционира като секторна антропология.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Следователно теорията на конституционната аксиология е холистична и систематична или пък дискурсивна рефлексия върху позитивираните като действащо конституционно право ценности и принципи и върху практиката по тяхното разбиране и прилагане от правните субекти при тяхното взаимодействие в рамките на конституционни правоотношения.

гл. ас. д-р Мартин Белов е щатен преподавател в Юридическия факултет на СУ „Св.Климент Охридски“, E-mail: martinbelov@yahoo.com.